

انتشارات دانشگاه شیراز

۵۵۴

مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی تغذیه

(با مقدمه دکتر فرهنگ ارشاد)

تالیف

اصغر میرفردی

دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز

موسی صالحی

دانشیار دانشگاه علوم پزشکی شیراز

محمدحسین دلال رحمانی

دکتری جامعه‌شناسی

سرشناسه	: میرفردی، اصغر، ۱۳۵۰ - مولف
عنوان و نام پدیدآور	: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی تغذیه / تألیف اصغر میرفردی، موسی صالحی، محمدحسین دلال‌رحمانی؛ با مقدمه فرهنگ ارشد.
مشخصات نشر	: شیراز : دانشگاه شیراز، مرکز نشر، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: م. ۲۴۳ص: جدول.
فروست	: انتشارات دانشگاه شیراز؛ ۵۵۴.
شابک	: ۹۷۸۹۶۴۴۶۲۵۵۴۱
وضعیت فهرستنویسی	: فیبا
یادداشت	: پشت جلد به انگلیسی:
	... Asghar Mirfardi, Mousa Salehi, Mohammad Hossein Dalal Rahmani. An Introduction to Sociology of Nutrition
یادداشت	: کتابنامه ص. ۲۱۹-۲۳۸.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: تغذیه -- جنبه‌های اجتماعی
موضوع	: Nutrition -- Social aspect
موضوع	: عادت‌های غذایی -- جنبه‌های اجتماعی
موضوع	: Food habits -- Social aspects
شناسه افزوده	: صالحی، موسی، ۱۳۳۲ - مولف
شناسه افزوده	: دلال‌رحمانی، محمدحسین، ۱۳۶۰ - مولف
شناسه افزوده	: ارشد، فرهنگ، ۱۳۲۰ - مقدمه‌نویس
شناسه افزوده	: دانشگاه شیراز، مرکز نشر
شناسه افزوده	: Shiraz University Publishing Center
رده‌بندی کنگره	: GT۲۸۵۵
رده‌بندی دیویی	: ۳۹۴/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۴۹۹۷۸۲

مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی تغذیه

اصغر میرفردی، موسی صالحی و محمدحسین دلال رحمانی

صفحه‌آرا: زینب دهقانی

طراح جلد: جواد مؤمن‌زاده

چاپ اول: ۱۴۰۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

حق چاپ برای مرکز نشر دانشگاه شیراز محفوظ است

شیراز، میدان ارم، کوی دانشگاه شیراز - کد پستی ۸۵۱۱۵ - صندوق پستی ۱۱۶۱

تلفن و تله‌فکس: ۰۷۱۳۶۲۷۲۰۵۰

مقدمه

هنگامی که از رشته‌ای خاص و فرعی در جامعه‌شناسی (یا هر رشته علمی دیگر) صحبت می‌کنیم، بی‌تردید به این نکته توجه داریم که مناسباتی دقیق، هدفمند و منطقی بین آن رشته فرعی و رشته اصلی و مادر- در اینجا جامعه‌شناسی عمومی- وجود دارد. برخی دانشوران و پژوهشگران جامعه‌شناسی، گاهی رشته یا حوزه تحقیقی و مورد علاقه خود را چنان برجسته می‌نمایند و هویتی مستقل برای آن در نظر می‌گیرند که گویی استقلال کامل دارد و چنین نگرشی را شالوده حوزه تخصصی خود قرار می‌دهند. در برخی کشورهای غربی به ویژه آمریکا که مدافع سرسخت تجربه‌گرایی در علم، و از جمله در جامعه‌شناسی، هستند و برجسب مشخص پوزیتیویسم (مثبت‌گرایی) را با خود دارند، چنان به این گونه نگاه تخصص‌گرایانه پای‌بند هستند که گویی کسی که برای نمونه، متخصص در جامعه‌شناسی شهری است، نیازی به تامل در حوزه‌های دیگر جامعه‌شناسی- مثلاً جامعه‌شناسی روستایی، جامعه‌شناسی خانواده و یا شاخه‌های دیگر این علم- ندارد. این نکته اشاره بر این ندارد که نویسندۀ این سطور، به تخصص در حوزه‌های مطالعاتی و پژوهشی ویژه در کلیت علم جامعه‌شناسی باور و توجه ندارد، بلکه به نظر می‌رسد لازم است برای دانشورانی که در دام تخصص‌گرایی افراطی درگیر شده‌اند، هشدار داده شود که چنین نگرشی ممکن است موجب تحدید غیرمنطقی شناخت علمی شود. گذشته از این که امروزه نگرش بین‌رشته‌ای در علوم اجتماعی مورد توجه بسیاری از اندیشمندان قرار گرفته، دست‌کم باید این را به یاد داشته باشیم که در تحلیل و تفسیر واقعیت‌ها و مفاهیم در یک حوزه ویژه، لازم است رابطه کل و جزء را در نظر بگیریم که شناخت جزء بدون در نظر گرفتن جایگاه آن در ساختار کلی و نیز موجودیت ساختار کل بدون توجه به اجزاء متشکله آن منطقی و میسر نیست. این نکته را امروزه جامعه‌شناسانی مانند بوردیو، هابرماس و گیدنز به ما توصیه می‌کنند.

یادآوری می‌نماید که نگرانی نویسندۀ این سطور بیشتر مربوط با کار و بار دانشجویان جوانی است که بنا بر برنامه آموزشی که برایشان تنظیم شده و نیز برای کارهای تمرینی- پژوهشی که بر عهده دارند، ناگزیرند ذهن خود را روی یک حوزه ویژه و محدود متمرکز کنند تا بتوانند به موضوع مورد مطالعه‌شان نگاه تحلیلی ژرف‌تری داشته باشند، که این امری خودداری‌ناپذیر است. ولی چنانچه در مطالعات مربوط به یک رشته خاص، آن را به قدری برجسته و مستقل بدانیم که بستر اصلی و رشته مادری به کلی به فراموشی سپرده شود، احتمالاً به شناخت نادرست و لغزش علمی می‌انجامد. به همین خاطر برخی صاحب‌نظران، در تقسیم‌بندی جامعه‌شناسی به رشته‌های بی‌حد و حساب نگرانند و باور دارند که این امر ممکن است به مثله شدن رشته اصلی منجر شود.

البته این نگرانی درباره «جامعه‌شناسی تغذیه» و به‌ویژه کتاب حاضر وجود ندارد. زیرا از یک سو، نویسندگان محترم در تدوین این کتاب مفاهیم و اصول بنیادین جامعه‌شناسی عمومی (مانند بحث فرهنگ، تأثیر طبقات و گروه‌ها) و همچنین ارتباط رویکردهای اجتماعی با امر تغذیه (یک امر

زیست‌شناختی) را به‌خوبی مورد توجه قرار داده‌اند. از سوی دیگر، شاید این نگرانی در مورد حوزه‌هایی چون جامعه‌شناسی تغذیه و پزشکی بسیار کمتر باشد، زیرا ترکیب عنوان «جامعه‌شناسی تغذیه» از دو مبحث کلی تشکیل می‌شود که یک بخش آن در حوزه علوم اجتماعی و دیگری مقوله‌ای در زیست‌شناسی است و کمتر باعث می‌شود که یک بخش از این ترکیب، مرزها و اصول بخش دیگر را محو و تحریف نماید. یعنی از این نظر، بین رشته‌ای مانند «جامعه‌شناسی تغذیه» با «جامعه‌شناسی خانواده» یا «جامعه‌شناسی شهر» تفاوت عمده وجود دارد. همچنین در ارتباط با جامعه‌شناسی تغذیه این تفاوت نیز وجود دارد که دستگاه نظری (اجتماعی) ویژه و مستقلی در این حوزه وجود ندارد^۱ و برای جامعه‌شناسان، چون «تغذیه» بخش قابل توجهی در زندگی اجتماعی و فرهنگی انسان‌ها است، از این‌رو رفتارها و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی مربوط به آن، خود یک موضوع و قلمرو پژوهشی مهم اجتماعی به‌شمار می‌آید. درحالی‌که حوزه‌هایی چون جامعه‌شناسی خانواده، شهر و یا طبقات اجتماعی، مبانی نظری ویژه خود را دارند زیرا «شهر»، «طبقه»، «خانواده»، و مانند آن به‌خودی‌خود مفاهیم عمده اجتماعی هستند و نظریه‌های اجتماعی ویژه خود را دارند.

در این اثر، با رویکردی جامعه‌شناختی به رفتارها و دیگر جنبه‌های اجتماعی مربوط به تغذیه پرداخته شده و از این رو گاری سودمند است و چارچوب و راهنمای مناسب و کارآمدی را برای مطالعه و پژوهش جامعه‌شناختی در امر تغذیه ارائه می‌دهد. من پیش‌نویس کامل این اثر را مطالعه کرده‌ام و زحمت دوستان و همکاران ارجمندم را برای استفاده علاقه‌مندان به این قلمرو پژوهشی، کاری سودمند و مغتنم می‌شناسم. می‌دانیم که درباره این مبحث، مطالعاتی سودمند در جامعه ما صورت گرفته و به صورت مقالاتی در مجلات مختلف جامعه‌شناختی یا پزشکی و بهداشت منتشر شده است. بی‌تردید مقالات و کتب قابل مطالعه‌ای به زبان‌های خارجی در این زمینه در دسترس هست، چنان‌که دستاوردهای شبکه مجازی ما را از این بابت بالقوه غنی کرده است، ولی تا جایی که می‌دانیم کتب و تألیفات جامع و ایرانی در زمینه جامعه‌شناسی تغذیه انگشت‌شمارند و اثر حاضر که حاصل زحمت فکری دوستان ارجمندم است، از این جهت قابل ستایش و قدردانی است و موفقیت آنان را در تلاش‌های علمی و فرهنگی آرزو می‌کنم.

دکتر فرهنگ ارشاد

۱. لازم به یادآوری نیست که موضوع تغذیه به‌عنوان مبحثی زیست‌شناختی، مبانی نظری ویژه خود را دارد که در صلاحیت و تخصص جامعه‌شناسان نیست و بیرون از حوزه مطالعات «جامعه‌شناسی تغذیه» قرار دارد.

فهرست مطالب

فصل نخست: کلیات و ضرورت جامعه‌شناسی تغذیه	۱
کلیات	۱
از تغذیه تا فرهنگ	۲
غذا، ابزار نمادپردازی	۴
غذا و بازنمایی تمایزات اجتماعی	۶
بازنمایی تمایزات طبقاتی	۶
بازنمایی تمایزات جنسیتی	۷
بازنمایی تمایزات سنی	۸
بازنمایی دیگر تمایزات	۹
ضرورت جامعه‌شناسی تغذیه	۹
الف) تغییر الگوهای رفتاری در سطح کلان	۱۱
ب) تغییر الگوهای رفتاری در سطح خرد	۱۱
تفاوت جامعه‌شناسی تغذیه و علم تغذیه	۱۳
علوم تغذیه و اعمال نظارت در رژیم غذایی	۱۵
ملاحظات اخلاقی در جامعه‌شناسی تغذیه	۱۶
جمع‌بندی	۱۹
فصل دوم: جامعه‌شناسی: تعریف، کارکرد و قلمروها	۲۱
مقدمه	۲۱
نگاهی مختصر به تاریخ جامعه‌شناسی	۲۱
تعریف جامعه‌شناسی	۲۲
قلمروهای جامعه‌شناسی	۲۳
جامعه‌شناسی در چه حوزه‌هایی کاربرد دارد؟	۲۳
جامعه‌شناسی تاریخی و علم بررسی تاریخ اجتماعی	۲۳
مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی فرهنگی	۲۴
جامعه‌شناسی محیط زیست	۲۴
جامعه‌شناسی پزشکی	۲۵
جامعه‌شناسی قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی	۲۶
جمعیت و جمعیت‌شناسی	۲۷
جامعه‌شناسی سازمان‌ها	۲۸
جامعه‌شناسی رسانه‌های ارتباط جمعی	۲۹
جمع‌بندی	۳۱

فصل سوم: آشنایی با مفاهیم اصلی و تخصصی جامعه‌شناسی تغذیه	۳۳
مقدمه	۳۳
تغذیه و علم تغذیه (تغذیه‌شناسی)	۳۳
تاریخچه علم تغذیه	۳۴
جامعه‌شناسی تغذیه	۳۸
غذا	۴۰
بوم‌شناسی	۴۱
فرهنگ و جامعه	۴۲
ارزش و هنجار	۴۳
جهت‌گیری ارزشی	۴۴
گروه	۴۴
پایگاه و نقش	۴۵
طبقه و قشربندی اجتماعی	۴۵
طبقه و تغذیه	۴۶
جنسیت	۴۸
نژاد و قومیت	۴۹
نهادهای اجتماعی	۵۰
اجتماعی شدن	۵۱
سبک زندگی	۵۱
فرایند عقلانی شدن	۵۲
غذا و اجتماعی شدن (جامعه‌پذیری غذایی)	۵۶
مصرف و عادت غذایی	۵۹
رژیم غذایی و فقر غذایی	۶۰
مصرف پایدار غذا	۶۱
کیفیت غذایی	۶۲
ایمنی غذایی و امنیت غذایی	۶۳
جمع‌بندی	۶۴
فصل چهارم: تغذیه و سبک زندگی در نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی	۶۵
پیشینه جامعه‌شناسی تغذیه	۶۵
مقدمه	۶۵
رشته جامعه‌شناسی و تغذیه (کتابشناسی جامعه‌شناسی تغذیه) در ایران	۶۵
نظریه‌های جامعه‌شناسی تغذیه	۷۲
دوره‌های مختلف نظریه‌پردازی در حوزه جامعه‌شناسی تغذیه	۷۲
کارل مارکس	۷۴

۷۴	طبقه و غذا
۷۹	ماکس وبر
۷۹	انواع کنش، طبقه، بازار، سبک زندگی و مصرف
۸۲	گنورگ زیمل
۸۲	سنخ‌شناسی و الگوی مصرف
۸۶	نورشتاین وبلن
۸۶	مصرف و منزلت طبقاتی
۸۹	جمع‌بندی
۹۳	فصل پنجم: نظریه‌های معاصر جامعه‌شناسی تغذیه
۹۳	مقدمه
۹۳	رویکردهای مدرن در حوزه جامعه‌شناسی تغذیه
۹۳	رویکرد کارکردگرا
۹۶	رویکرد ساخت‌گرا
۹۷	رویکرد فرایندگرا
۹۹	برانیسلاو مالینوفسکی
۱۰۳	فردینان دو سوسور و زبان‌شناسی مدرن
۱۰۵	اشتراوس و مثلث غذایی
۱۱۰	رولان بارت و نشانه‌شناسی مواد غذایی
۱۱۶	مری داگلاس و مرزهای دسته‌بندی غذا
۱۲۲	پی‌یر بوردیو و شکل‌گیری ذائقه
۱۲۹	جمع‌بندی
۱۳۱	فصل ششم: روش‌ها و ابزارهای پژوهشی در جامعه‌شناسی تغذیه
۱۳۱	روش‌های پژوهش در جامعه‌شناسی تغذیه
۱۳۲	روش آزمایشی
۱۳۴	روش پیمایشی
۱۳۵	اقدام پژوهی
۱۳۶	روش تاریخی
۱۳۷	روش تحلیل گفتمان
۱۳۹	جمع‌بندی
۱۴۱	فصل هفتم: تاریخ مختصر غذا و تغذیه
۱۴۱	مقدمه
۱۴۱	مراحل تحول در تغذیه بشر
۱۴۱	مرحله نخست: گردآوری و شکار
۱۴۳	مرحله دوم: مرحله کاربرد آتش برای پخت و پز

مرحله سوم: دوره آغاز فعالیت فرهنگی و هنری در پیوند با خوراک	۱۴۴
مرحله چهارم: انقلاب کشاورزی	۱۴۴
مرحله پنجم: غذا در عصر تمدن‌های تابستانی، آغاز حرفه آشپزی	۱۴۶
نمونه‌هایی تاریخی درباره غذا در تمدن‌های بزرگ	۱۴۷
غذا در تمدن ایران باستان	۱۴۷
غذا در یونان باستان و امپراطوری روم	۱۵۱
آب و تمدن‌های بشری	۱۵۳
مرحله ششم: قرون میانی تا پیش از انقلاب صنعتی	۱۵۴
غذا و تغذیه در طبقات اجتماعی	۱۵۵
غذا در ایران قرون میانی تا عصر جدید	۱۵۹
غذا در اروپای قرون میانی تا عصر صنعتی شدن	۱۶۳
مرحله هفتم: انقلاب صنعتی و پس از آن	۱۶۶
مرحله هشتم: جهانی شدن و تغذیه جهانی	۱۶۷
تحولات تاریخی و گذار تغذیه‌ای	۱۶۸
جمع‌بندی	۱۷۱
فصل هشتم: غذا و تغذیه در پرتو مدرنیته جهانی شدن و توسعه	۱۷۳
مقدمه	۱۷۳
تعریف مدرنیته	۱۷۳
توسعه و تغذیه	۱۷۵
توسعه و پیوند آن با تغذیه	۱۷۵
توسعه، سبک زندگی و الگوی تغذیه	۱۷۷
امنیت غذایی و تحولات توسعه‌ای	۱۷۸
توسعه و سواد تغذیه	۱۸۰
جهانی شدن: مفاهیم و نظریه‌ها	۱۸۱
جهانی شدن، زندگی روزمره و تغذیه	۱۸۲
جهانی شدن و غذا	۱۸۳
جهانی شدن، تولید مواد غذایی، کشاورزی و تغذیه پایدار	۱۸۵
جهانی شدن، تبلیغات و سبک غذایی سالم	۱۸۷
بومی‌گرایی، جهانی شدن و تغذیه	۱۸۸
تجارت جهانی مواد غذایی	۱۹۲
جهانی شدن و سیاست‌گذاری در زمینه خوراک و تغذیه	۱۹۳
سیاست خوراک و تغذیه خوب	۱۹۴
خوراکی‌های جهانی شده	۱۹۵
مک‌دونالد	۱۹۵

۱۹۷.....	رستوران‌های کی‌اف‌سی
۱۹۸.....	شرکت نستله
۱۹۹.....	سوپرمارکت‌های جهانی
۲۰۰.....	جمع‌بندی
۲۰۱.....	فصل نهم: نگاهی انتقادی به عادات‌های غذایی در ایران معاصر
۲۰۱.....	مقدمه
۲۰۱.....	دگرگونی فرهنگی و عادات غذایی
۲۰۲.....	عوامل مؤثر بر تغذیه ناسالم در دنیای جدید
۲۰۵.....	عادات‌های غذایی نادرست در ایران
۲۰۶.....	مصرف نان سفید
۲۰۸.....	هزینه‌های مصرف نامناسب گندم برای توسعه کشور
۲۰۸.....	مصرف برنج سفید
۲۰۹.....	برنج قهوه‌ای و فواید استفاده از آن
۲۱۰.....	فست‌فودها (غذاهای آماده)
۲۱۱.....	فست‌فودها و شیوه سرخ کردن
۲۱۲.....	هزینه‌های مصرف فست‌فودها
۲۱۳.....	کباب کردن
۲۱۴.....	به سوی تبیین جامعه‌شناختی عادات غذایی ایرانیان
۲۱۶.....	چه باید کرد؟
۲۱۸.....	جمع‌بندی و سخن پایانی
۲۱۹.....	منابع
۲۲۱.....	الف- منابع فارسی
۲۳۱.....	ب- منابع انگلیسی
۲۴۱.....	واژه‌نامه
۲۴۳.....	نمایه موضوعی